

A szent Heideggernél

Rudolf Otto szerint a szenttel, pontosabban annak azzal az irracionális mozzanatával, melyet ő numinózusnak nevez, egy háborzongató érzés szembesít bennünket. Max Scheler úgy véli, hogy a szent tudata az emberi tudattal együtt szükségképpen adva van. Freud a vallásos élményt a kultúrából mint olyanból származtatja, Marx ezzel szemben konkrét társadalmak konkrét ellentmondásaiból próbálja levezetni, s sorolhatnám tovább a magyarázatokat: valamennyi említett elképzelésnek van azonban egy közös mozzanata: a legszentebb valamennyiük elképzelése szerint maga az isten, az istenség — akár hisznek létezésében, akár nem —, minden más szentség az istenségből levezetett. *Heidegger szentje viszont valami más*. Talán szükségképpen van ez így. Ha egyszer Heideggernek az az alapvető törekvése, hogy a Platón és Arisztotelész óta uralkodó *metafizikai világértelmezést* meghaladja, akkor nem is választhatja le a világról a szent isten vagy a szent istenek érzékfeletti szféráját. Nála nincsen isten mint világ-ok, ahogyan az embernek nevezett létezőnek sincsen kitüntetett helye a létezők között: a modern embernek az a törekvése, hogy a létezők urává legyen, azaz hogy isten helyét sajátítsa ki magának, eleve kudarcra van ítélve. De akkor egyáltalán miféle szerepet játszhat Heideggernél a szent? Végezetül is Heidegger nem vallásos gondolkodó. S mégis: e fogalomnak gondolkodásában alapvetően fontos szerepe van.

Távolról sem olyan biztos viszont, hogy a fogalom szerepe életművében végig azonos lett volna. Azt hiszem megtévesztő, hogy Heidegger egy kötetben adott ki hasonló témájú, de nagyon különböző időkből származó írásokat. Az *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung* című, témánk szempontjából rendkívüli fontosságú kötet hat írása közül a legkorábbi 1936-ból, az utolsó viszont 1968-ból való.

Meggyőződésem, hogy Heidegger gondolkodásában ezek alatt az évek alatt alapvető változások következtek be: tudjuk, hallgatott Auschwitzról. De filozófiájában levonta a következtetéseket.*

Heidegger 1939-ben a *szent* fogalmát tartalmilag még egyáltalán nem választotta le az *Einführung in die Metaphysik* phüszisz-fogalmáról. Eleinte, hogy úgy mondjam, csak *új funkciót tulajdonított a fogalomnak, az eljövés* funkcióját. Ezzel szemben a *szent* késői fogalmának meghatározott, a *lét* fogalmától megkülönböztetett tartalma van; e későbbi formájában annak a dimenzióknak a szerepét játssza, mely nélkül nem jöhet el az az isten, aki még megmenthetne bennünket. A harmincas évek elejének-közepének — ahogy én nevezem — tragikus-heroikus aktivista filozófiájában a lét, a phüszisz még egyáltalán nem szent, hanem egyszerűen a mindenen erőszakot tevő, melybe az ember erőszak-tevőn

Az előadás az 1989 októberében Szegeden megrendezett *Andenken* című, Martin Heidegger születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett szimpóziumon hangzott el.

* Ezt bizonyítandó, kísérletet tettem arra, hogy összehasonlítván az 1939-ből származó „*Wie wenn am Feiertage...*” című beszédét az 1946-ból, illetőleg 1959-ből származó *Wozu Dichter?* és *Hölderlins Erde und Himmel* című előadásokkal, ne a közöset, hanem a különbözőt emeljem ki „a szent” fogalom tartalmából. A későbbi írások értelmezéséhez felhasználtam még a *Brief über den Humanismus* (1946), melyben Heidegger, úgy hiszem először foglalta össze új felfogását, és a *Die Kebre* című elődást (1949).

betör. A *Wie wenn am Feiertage* ...-ban ugyanez a phüszisz kap egy új nevet (a szent is lett!) s mindenekelőtt egy új funkciót — *eljövőben* van. De a lét és a szent még nem válnak el egymástól. Csak a háború után lesz a szent valami más, mint a lét maga. Mondottam: ez Heidegger filozófiájának radikális átalakulásával függ össze.

Nézzük meg a dolgot részletesebben: A *Wie wenn am Feiertage* ...-ban Heidegger mindenekelőtt Hölderlin természetfogalmát veszi szemügyre. Mi ez a természet? „Minden valóságosan jelen van.” „Jelen van az emberi alkotásban és a népek sorsában, a csillagzatokban és az istenekben, de a kövekben, növényekben és állatokban is, akárcsak a folyókban és a viharokban.” Ha Heidegger nem említené a népek sorsát és az isteneket is, akkor még azt gondolhatnánk, hogy itt arról a valamiről van szó, amit a modernitás nevez természetnek. Mindenütt való jelenléte azonban — az, hogy a *népek sorsában és az istenekben is* jelen van — mindjárt az a gyanút ébreszti bennünk, hogy itt, bár Heidegger a latin eredetű német Natur szót használja, mégis az *Einführung in die Metaphysik* phüsziszéről van szó. „A phüszisz eredetileg éppúgy jelenti... az eget, mint a földet, a követ, mint a növényt, az állatot, mint az embert, az emberi történelmet, mint az ember és az istenek művét, s végezetül mindenekelőtt magukat a sorsnak alávetett isteneket” — írja az *Einführung*-ban. A beszédben elemzett természet sem egy a létezők közül, hanem az, ami minden létezőben jelen van. „Sohasem kerül utunkba valahol a valóságosan belül egyedi valóságosként. A mindenütt jelenlévő soha nem egyedi valóságosak összetételének eredője. Még a valóságos egésze is legfeljebb a mindenütt jelenlévő következménye. A mindenütt jelenlévő nem magyarázható a valóságosból. A mindenütt jelenlévő még csak azt sem engedi meg, hogy valamely valóságos utaljon rá.” Heidegger a továbbiakban világosan meg is fogalmazza, hogy nem a megszokott értelemben vett természetről van szó, amelyet a művészettel, a szellemmel, a történelemmel, a természetfeletttel, a nem-természetivel szoktunk szembeállítani, hanem valamiről, ami a görögök phüsziszére hasonlít. Mégsem azonos azonban a görög phüszisz-szel. „Hölderlin nem ismerte e kezdetektől való alapszónak, a füzisznek még ma is alig felmért horderejét” — mondja. A mondat persze azt is jelenthetné, hogy Hölderlin képes volt felmérni a természet szó horderejét anélkül, hogy a görög phüszisz szót ismerte volna. De nem erről, vagy legalábbis nemcsak erről van szó: „Hölderlin azzal, amit természetnek nevez, nemcsak egyszerűen új életre akarja kelteni a görög idők tapasztalatait. Hölderlin a természet szóban valami mást költ meg, valamit, ami rejtett kapcsolatban áll a valaha phüszisznek nevezettel.”

Mi ez a más? Miben rejlik a különbség? Heidegger minden valószínűség szerint abban látta a különbséget, hogy a természet, amely valaha „mindent a maga nyíltságában és tisztaságában tartott”, az „korunkban aludni látszik”. A mindenütt jelenlévő természet nem mutatkozik meg. „... a világot gyászolón (...) magába vonult. Az elzárkózó gyász áthatolhatatlan és úgy jelenik meg mint a sötétség.” „Most azonban virrad!” — idézi Hölderlint. „A virradás az egykor sejtőn nyugvó természet eljövése”, és „*Midőn ébred, saját lényegét mint a szentet leplezi le.*” „A szent a természet lényege.” Vajon azért más ez a természet, mert ő a szent? S mennyiben szent ez a természet? „A természetet Hölderlin a szentnek nevezi, mert idősebb az időknél, és az istenek felett áll. (...) A szent nem azért szent, mert isteni, hanem az isteni azért isteni, mert a maga módján -szent-”. A természet tehát szent, mert „még valami másra is képes mint az istenek”: „... benne mint tisztásban lesz csak minden jelenlévővé.” Semmit sem tudunk meg a szentről, amit az *Einführung* phüsziszéről el ne mondhatnánk. A természet, azaz a szent a káosz, a szellem, a gondolatok, a szilárd törvény, a megközelíthetetlen, a borzasztó. *Az egyetlen új mozzanat, hogy eljő; hogy a természet eljövés.* Még egyszer: *Midőn ébred, saját lényegét leplezi le.* És eljövésében arra kényszeríti a költőt, hogy szentnek nevezze őt. „Így kényszerítve nevezi Hölderlin a természetet -szent-nek.” A görög phüszisz mindenütt

jelenlő volt. A hölderlini természet eljövőben van. S mert jó, arra kényszeríti a költőt, hogy eljövőnek = szentnek (das *Hellige*), mert üdvöt (Heil) hozónak nevezze. Ez az eljövés kétségtelenül új szerepe a phüszisznek. Tartalmilag azonban a fogalom ettől még változatlan marad; nem más mint a lét, akárcsak a phüszisz fogalma az *Einführung*ban. „A phüszisz maga a lét, csak általa lesz és marad a létező megfigyelhető.” Heidegger egyszer sem nevezi a természetet létnek. Azt hangsúlyozza, mint említettem, hogy Hölderlin a természet szóban a szentet, azaz a régi görög tapasztalattól eltérőt költi meg, még ha a hölderlini természet rejtett kapcsolatban áll is ezzel. Ennek ellenére a „*Wie wenn am Feiertage...*”-ban a szent alapvonásai azonosak a görög alapszóval. Ha egyszer ez a hölderlini természet, bár korunkban aludni látszik is, önmagában, ahogy a görög phüszisz is, a „mindent teremtő” és a „legelevenebb”, ha egyszer az, ami „minden megjelenőt bevon a mindenütt jelenlévő egységbe”; ha minden csak azért van, „mert a sérthetetlen (a szent) mindenütt jelenléttségébe van összegyűjtve”, akkor ez a természet, akárcsak a görög phüszisz, azonos a léttel.

A *Wozu Dichter?*-ben mindez megváltozik: „A világéj kiterjeszti sötétségét. A világkorszakot isten távolmaradása, -isten hiánya- határozza meg. (...) Isten hiánya azt jelenti, hogy már nincsen olyan isten, aki láthatóan és egyértelműen magához gyűjtve az embereket és a dolgokat, ebből az összegyűltésből irányítaná a világtörténelmet és azon belül az ember lakozását. Isten hiányában azonban még valami rosszabb is kísért. Nemcsak az isten és az istenek menekültek el, hanem az *istenség fénye* is kialudt a világtörténelemben. A világéj ideje ínséges idő, mert egyre ínségesebb lesz. Már oly üressé lett, hogy isten hiányát sem képes hiányként érzékelni. „Az istenség fénye — ez valami új.” A világkorszak fordulata nem úgy következik be, hogy egyszer csak egy új isten vagy pedig a régi újból beront leshelyéről. Hova is térhetne be, midőn visszatér, ha az emberek előzőleg nem készítettek számára lakhelyet? Hogyan lenne valaha is lehetséges istenhez méltón lakoznia, ha előzőleg nem fénylene már az istenség fénye mindabban, ami van?” Mi ez a fény? „Az éter (...)”, melyben az istenek valóban istenek lehetnek, nem más mint az ő istenségük. Ennek az éternek a közege, az, amiben maga az istenség még jelen van, ez a szent.” Ez a fény a szent. Most már nem természet, nem phüszisz, nem lét. De a költő továbbra is megénekli. „Költőnek lenni ínséges időben azt jelenti: éneklően az elmenekült istenekre figyelmeztetni. Ezért énekl meg a költő a világéj idején a szentet.” A költő a szentet énekl meg, hogy az elmenekült istenek nyomát vigyázza. De nem a természetet, hanem a phüsziszt, nem a létet énekl már ezáltal.

A szentnek ezzel a meghatározásával — az a közeg, a melyben az istenség maga még jelen van — két másik cseng egybe ugyanebből a korszakból. A *Brief über den Humanismus*-ban Heidegger a szentet az istenség lényegtereként, a *Hölderlins Erde und Himmel*ben pedig isten szférájaként határozza meg. „Az (...) otthontalanság a létező léttől való elhagyottságán alapszik. Ez utóbbi a létfeledés jele. Ennek eredményeként a lét igazsága elgondolatlan marad. A létfeledés közvetlenül abban nyilvánul meg, hogy az ember mindig csak a létezőt tekinti és dolgozza fel” — mondja a levélben. A léttől való elhagyatottság azonban nem azonos a szent hiányával. A szent hiánya, hogy úgy mondjam, a léttől való elhagyatottság *következménye*: „A szent (...) csak akkor sejlik fel, ha előzőleg, hosszas előkészület után a lét megvilágította magát és megtapasztaltatott igazságában. Csak így kezdődik meg a létből eredően az otthontalanság leküzdése, melyben nemcsak az emberek, hanem az ember lényege is elveszette botorkál.”

A Hölderlin földjéről és egéről szóló előadásban a szent nemcsak hogy nem értelmezhető létként. Ebben a szövegben, amely az elemzettek közül a legkésőbbi, világos és egyértelmű, hogy a szent csak egyik része a természetnek: „A költő csendes-örömteli hangulata számára föld és ég, és a szentben rejtőző istenek — minden jelen van az eredetien kibomló természet egészében.”

„Hangtalanul érinti a sors az embert — rejtélyes fajta ez a csend. Az ember — sejtetően — még hosszú időn át nem fogja meghallani.” Nem halljuk hát a csendet, nem halljuk az éj csendjét; még mindig nem halljuk. Az éjnek ama csendjét, mely után talán — ahogy a Költő mondja — virrad. Időközben már a szent nyoma is felismerhetetlenné vált. Eldöntetlen, hogy vajon még tapasztaljuk-e a szentet mint az isteni istenségéhez vezető nyomot, hogy vajon még rálelünk-e a szent nyomára. Nem világos, mi is lehetne a nyomra vezető nyom. Kérdéses, hogyan mutatkozhatna meg nekünk egy ilyenfajta nyom. „Az egészséges (das Heile) elvonja magát (...) Ezáltal nemcsak a szent mint az istenséghez vezető nyom marad rejtve, hanem még a szenthez vezető nyom is, az egészséges is kioltottnak tűnik.” Minden arra utal, hogy az éj most sötétebb, mint korábban. Ki kellene találnunk a sötétebből. Rá kellene találnunk az istenhez vezető útra. „Csak a lét igazságából gondolhatjuk el a szent lényegét. Csak a szent lényegéből gondolhatjuk el az istenség lényegét. Csak az istenség lényegének fényében gondolhatjuk el és mondhatjuk meg, mit is nevez meg az a szó hogy -isten-.” Meg kellene tapasztalnunk istennek az emberhez való vonatkozását, ez azonban nem lehetséges, ha elmulasztjuk, hogy „(...) belegondoljunk abba a dimenzióba, amelyben a kérdés egyáltalában kérdezhető. Ez azonban a szent dimenziója, amely már mint dimenzió is elzárva marad, ha nincsen megvilágítva a lét nyitottja, s a lét a maga tisztaságában nem kerül közel az emberhez. Talán az tünteti ki e világkorszakot, hogy az egészséges dimenziója el van zárva. Talán ez az egyetlen szerencsétlenség (Unheil).”

Fenyegetettek vagyunk, veszélyben vagyunk. Honnan a veszély? Miért nem találunk vissza a lét igazságához, ami nélkül istennek emberre való vonatkozását még csak meg sem tapasztalhatjuk? Nem tudjuk a kérdést megválaszolni. Mindez azonban az áll-vány (Gestell) miatt van, „(...) a pusztaság akarás feltétlenjétől, ha az akaratot úgy értjük, hogy szándékunk mindenben érvényesülni.” „Ami az embert a maga lényegében fenyegeti, az az a vélemény, hogy az előállításnak ez az érvényesítése veszélytelenül megkockáztatható, ha mellette másfajta érdeklődés, így talán a hit iránti is érvényben marad. Mintha azon lényegi viszony számára, amelybe az ember a létező egészéhez viszonyuló technikai akarása által belehelyeztetett, létezhetnék valamilyen melléképületben másfajta lakozás is; olyan, amely többet nyújthatna, mint az *önccsalás*hoz vezető *időleges kiutat* — amilyen a görög istenekhez való menekülés.” A pusztaság akarás megszüntetése, az akarásnak abban az értelmében, hogy mindenben érvényesülni szándékoznak, azaz a technika lényegének megszüntetése, nem maradhat mellékes dolog. Lehetetlen a lét feltétlen urának megmaradni, s ugyanakkor mély és őszinte hitünket helyreállítani vagy megőrizni akarni. „A technika lényegének megszüntetéséhez persze szükség van az emberre. Csakhogy itt arra az emberre van szükség, akinek lényege *megfelel* e megszüntetésnek.” „A ma működő sorson belül semmi lényegesre sem képes az ember, hacsak ki nem építi magának a maga lényegterét, s abba bele nem költözik.” Az ember közreműködése nélkül nem szűnik meg az áll-vány. De az áll-vány megszüntetése mégsem az ember döntése. „Hogy isten él-e vagy halott marad, azt nem az dönti el, hogy vajon vallásos-e az ember, s még kevésbé a filozófia és a természettudomány teológiai aspirációi. Hogy isten isten-e, az a lét konstellációjából és azon belül esik.”

Veszély és ínség. Ínség, mert veszély. Veszély, mert ínség. „Ínséges az idő, mert hiányzik belőle a fájdalom, a halál és a szeretet elrejtetlensége. Ez az ínség maga is ínséges, mert hűján van annak a lényegterületnek, amelyben fájdalom és halál és szeretet összetartoznak.” Aki mindezek ismeretében is azt mondja, hogy Heidegger 1933 után sem küzdötte le a nemzetiszocializmust (Alexander Schwan), annak nincs füle a hallásra. A harmincas évek aktivista filozófiáját, az erőszakot és a merészség remény nélküli heroizmusát, ahol „egy nép történelmi jelenvaló létének kezdeti költői-gondolkodói megalapításáról és megalapozásáról” volt szó, melynek során költő, gondolkodó, pap és uralkodó „minden szabálytól és korláttól mentesen” mint „erőszak-tevők erőszakkal élnek, és mint alkotók és

tettek lesznek nagyok a történelmi létben”, ezt egy olyan filozófia váltja fel, melyben az ember a felkészült várakozásra van ítélve.

Már „a szent” fogalmának megjelenése is jele volt Heidegger fordulatának. Amíg azonban a szent azonos volt a mindent erőszakkal alávetővel, semmi sem volt még világos, minden kétértelmű maradt. Amikor azután a szent a hiányzó isten lényegterévé lett, olyan filozófia született, amelyet vallásosnak semmiképpen sem lehet nevezni — hiszen nincsen istene, még olyan félkész istene sincs, mint Schelernek —, amely azonban ennek ellenére helyet talált „a szent” fogalmának. Heidegger hallgatott. Mert nincsen szerinte *semmiféle az öncsalásból vezető időleges kiút, mintba léteznének valamilyen melléképületben másfajta lakozás*. Ahhoz hogy visszatáljunk a fájdalom, a halál és a szeretet rejtetlenségéhez, arra az emberre van szükség, akinek lényege *megfelel* az áll-vány megszüntetésének. A döntés maga azonban a létben megy végbe.

MARTIN HEIDEGGER

A metafizika meghaladása

(Részletek)

II.

A metafizikától nem lehet úgy megszabadulni mint egy nézettől. Az ember semmi esetre sem képes azt úgy maga mögött hagyni, mint valamiféle tant, amelyet már nem hisz és nem képvisel.

Az, hogy az ember mint animal rationale, vagyis ezúttal mint dolgozó élőlény kénytelen a Föld elsivárosodásának pusztaságában tévelyegni, annak jele lehet, hogy a metafizika magából a létből, a metafizika meghaladása a lét vergődéséből megy végbe. A munka ugyanis [vö. Ernst Jünger: *Der Arbeiter* (1932)] minden jelenvaló feltétel nélküli eltárgyasításával metafizikai rangra tesz szert, ami pedig az akarat akarásában munkál.

Ha ez így áll, akkor a metafizika bevégződésének sejtelmében nem vélekedhetünk úgy, hogy kívül állunk rajta. A meghaladott metafizika ugyanis nem tűnik el: átváltozottan tér vissza; a lét és a létező közti különbség fenntartójaként az uralomban marad fenn.

A létező igazságának alábbhagyása tudatja, hogy a létező, és *csakis* a létező nyilvánvalósága elveszti mértékadó követelményének eddig egyedülálló voltát.

III.

A létező igazságának letűnése szükségképpen a metafizika beteljesedéseként megy végbe.

A letűnés elsősorban a metafizikai jegyeket hordozó világ összeomlása és a Föld metafizikai eredetű elsivárosása folytán megy végbe.

Heidegger 1936 és 1946 között keletkezett feljegyzései a *Vorträge und Aufsätze* című kötetében jelentek meg 1954-ben. E töredékszerű jegyzetekben kirajzolódik a háború hatására bekövetkezett gondolkodói fordulat háttere, amire Vajda Mihály is utal itt közölt előadásában.